

Irena Kraševac

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Kipar Ferdinand Stuflesser. Doprinos tirolskom sakralnom kiparstvu druge polovice 19. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

predan 6. 8. 2003.

Sažetak

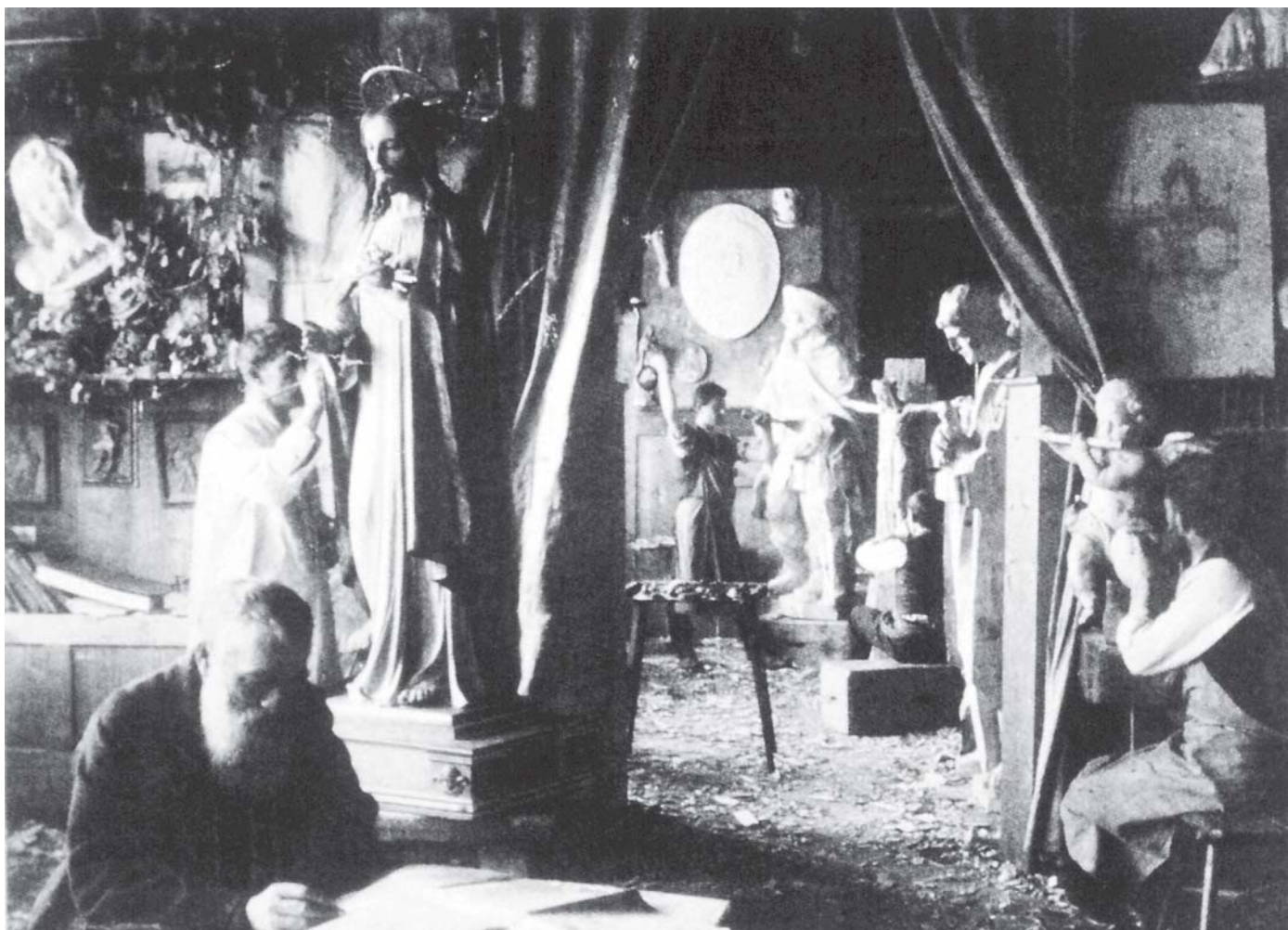
Iz velike produkcije tirolskoga kiparstva druge polovice 19. stoljeća izdvaja se kvalitetom umjetničkoga obrta i kiparskoga dosega radionica Ferdinanda Stuflessera, čiji se radovi nalaze u brojnim crkvama sjeverozapadne Hrvatske. Cjelovitim oltarnim ansamblom, koji sačinjavaju glavni i dva pokrajnja oltara s potpisom Ferdinanda Stuflessera, opremljena je župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije u

Vukovini. Na temelju stilske analize i kvalitete izrade oltara, revalorizira se sakralna umjetnost 19. stoljeća, u nastojanju da se iz naizgled jednolične mase tzv. Tirolaca izdvoje radovi koji predstavljaju prvo-razrednu kulturnopovijesnu i umjetničku vrijednost u razdoblju historizma.

Ključne riječi: *Ferdinand Stuflesser, Vukovina, Tirol, oltar, 19. stoljeće*

Tirolske drvorezbarske radionice imaju dugačku i bogatu tradiciju. Javljaju se već u srednjem vijeku, a procvat će doživjeti u razdoblju kasne gotike izradom vrhunskih krilnih oltara i skulptura. Dolina Gröden sa svojim drvorezbarskim radionicama u St. Ulrichu i St. Christini najviše je doprinijela razvijanju umjetničkog obrta i kiparstva u okviru cjelokupnog Tirola. Tradicija se prenosila generacijama, a nekoliko obitelji tvore čitave drvorezbarske dinastije, koje su u počecima rezbarile utilitarne predmete, a svoj su umjetnički izričaj zadobile izradom figura svetaca za lokalne crkve u 17. stoljeću. Tijekom 18. stoljeća već pratimo zamah drvorezbara svetačkih kipova što se izrađuju po narudžbi i importiraju izvan granica Tirola.¹ Iako skučeni u svom uskom i nepristupačnom alpskom području, Tirolci su razvili vještu trgovinu svojih umjetnina diljem Europe, a probijanje ceste (1850.), kasnije i željeznice, pridonijelo je procvatu umjetničkog obrta i njegova bržeg transporta iz tog teško pristupačnog alpskog područja. Prodorom industrijalizacije, drvorezbarske se radionice pretvaraju u manufakture u kojima su zaposlene cijele obitelji, ali i veći broj radnika (15–20), među kojima je provedena podjela rada na drvorezbare, polikromatore i pozlatare, pod vodstvom majstora-drvorezbara, odnosno kipara, koji je najčešće i vlasnik umjetničke radionice – atelijera, kako ih sami nazivaju (Ateliers für kirchliche Kunst). U 19. stoljeću Tirol će postati priznati centar sakralne skulpture na području cjelokupne Monarhije.²

Iz velike produkcije tirolskoga kiparstva druge polovice 19. stoljeća, izdvajaju se kvalitetom umjetničkoga obrta i kiparskoga dosega radionice Insam & Prinoth, Moroder, Schmalzl, Rifesser i Stuflesser, koje izlaze iz prosjeka vještog drvorezbarjenja koristeći se znanjima stečenima školovanjem u lokalnim crtačkim i drvorezbarskim školama, te na Akademijama u Münchenu i Beču. Godine 1825. osnovana je Škola crtanja (Zeichnungsschule zu St. Ulrich), a prvi učitelj crtanja bio je Jacob Sottrifer. Slijede ga akademski obrazovani slikari Josef Burgauner i Vincenz Runggaldier. S djelovanjem grödenske risačke škole bio je dobro upoznat i ondašnji direktor Muzeja za umjetnost i industriju u Beču (K. u. k. österreichisches Museum für Kunst und Industrie) Rudolf von Eitelberger,³ a na njegov poticaj osnovana je i Škola drvorezbarstva (Schnitzschule), koju preuzima Ferdinand Demetz, kipar koji je pohađao Münchensku Akademiju i bečku Kunstgewerbeschule. Obje škole pridonijele su školovanju mladih kipara i drvorezbara znatno podižući razinu umjetničkog obrta, pa već sedamdesetih godina 19. stoljeća nastupa bitan preokret u kvaliteti tirolske kiparske produkcije. S jedne strane, talentirani drvorezbari šalju se na daljnje školovanje na Münchensku i bečku Akademiju likovnih umjetnosti, a njihovim se povratkom osjeća odstupanje od uobičajnog prosjeka. Sa sobom donose predloške – crteže i grafike rađene prema skulpturama tada priznatih akademskih kipara (Josef Knabl, Johann Nepomuk Schäl-

Kiparska radionica Moroder na prijelazu 19. u 20. st. (M. Demetz, *Hausierhandel, Hausindustrie und Kunstgewerbe im Grödental*, Innsbruck, 1987.)

Sculpture workshop Moroder at the turn of the 19th and the 20th centuries

ler), a velik je i utjecaj nazarenskog slikarstva, koje kola preko brojnih grafičkih predložaka i oleografija (poglavito djela Josepha Fűricha i Friedricha Overbecka, pa i njihovih uzora, predrafaelita i samog Rafaela). S druge strane, velika konkurencija među tirolskim radionicama uzrokovala je i pad cijena, pa time i (ne)kvalitetu finalnih proizvoda. Tome su pridonijele masovne narudžbe, koje uvjetuju nisku cijenu i brzi rok isporuke. Pri tome će prednjačiti upravo neke radionice iz doline Gröden, jer između 330 osoba koje su samo u St. Ulrichu registrirane kao drvorezbari, irealno je očekivati da su svi bili umjetnici.⁴

Stoga je u vrednovanju tirolske skulpture 19. stoljeća bitno razlikovati djela masovne proizvodnje, uglavnom strojne izrade drvorezbara (»Schnitzer«) od rukom izdijelanih radova kipara (»Bildhauer«). U arhivskim dokumentima 19. st. pojavljuju se i nazivi »Bildschnitzer«, »Holzschnitzer« i »Bildhauer«.⁵

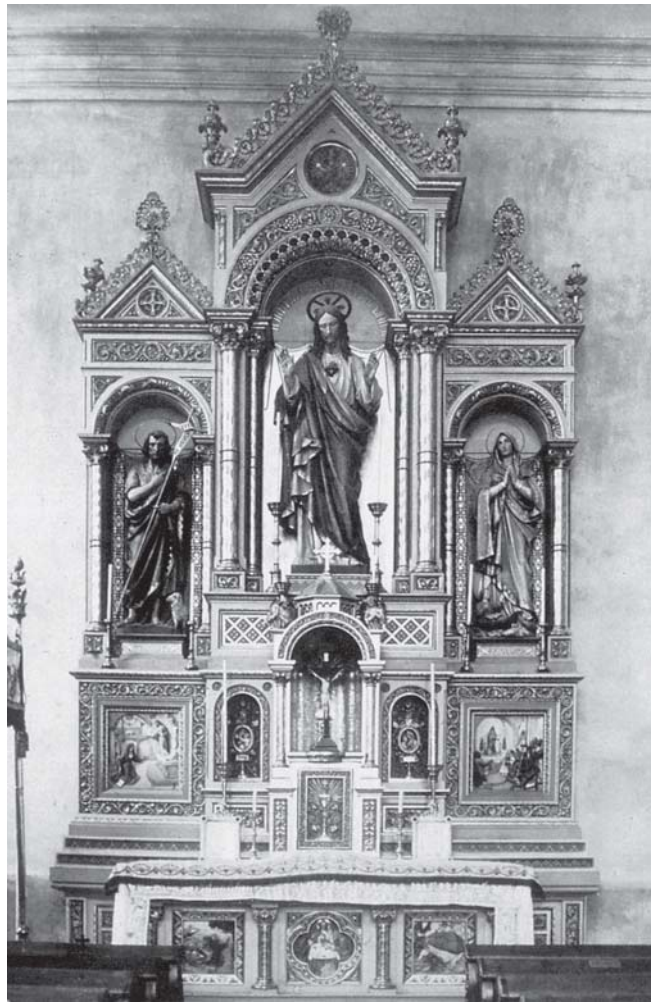
Neovisno o domaćim umjetničkim radionicama, mnogi će tirolski drvorezbari postati značajni umjetnici koji će djelo-

vati izvan matičnog Tirola. Ponajprije Josef Beyrer, tvorca najboljeg primjera neogotičke tirolske skulpture u Münchenu, oltara i kipova za crkvu Sv. Križa u Giesingu, te Josef Gasser i Engelbert Westreicher, koji su izveli skulpturalnu dekoraciju za Votivnu crkvu u Beču.⁶

Veliku rasprostranjenost tirolske sakralne skulpture do najudaljenijih krajeva Monarhije, a i izvan njezinih granica, omogućila je vrlo dobra promidžba. Reklame i preporuke ciljano su objavljivane u mnogobrojnim crkvenim listovima (u Hrvatskoj u »Katoličkom listu«), a Tirolci su trgovali umjetninama diljem Austro-Ugarske Monarhije, nerijetko preko trgovačkih predstavništava. Tiskali su i prospekte s reprodukcijama svojih proizvoda, njihovim opisima i cijenama. Ponuda je sezala od pojedinačnih kipova svetaca, anđela, jaslca, reljefnih postaja Križnoga puta, konzola, propovjedaonica do najrazličitijih cjelovitih oltarnih ansambala. Popularnosti im je pridonijelo i redovito pojavljivanje na različitim onodobnim gospodarsko-umjetničkim izložbama, na kojima nerijetko dobivaju i odličja, koja im garantiraju daljnju

Ferdinand Stuflesser, glavni oltar, polikromirano drvo, 1904., župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, Vukovina (foto: M. Drmić)
Ferdinand Stuflesser, central altar, polychromatic wood, 1904, Vukovina Parish Church Visit of the Blessed Virgin Mary

Prototip: Oltar Srca Isusova, oko 1900., župna crkva St. Ulrich, Tiroi (M. Demetz: *Hausirhandel, Hausindustrie und Kunstgewerbe im Grödental*)
Prototype: Altar of the Sacred Heart, round 1900, Parish Church of St. Ulrich, Tyrol

prodaju.⁷ Organiziranjem svjetskih izložaba (London 1851.; Pariz 1857.; London 1857. i 1862.; Pariz 1867., te napokon Beč 1873. i Budimpešta 1896.), koje su svojim revijalnim i teatralnim duhom postale svojevrсна sinteza onodobne umjetnosti i industrije, privredna politika 19. stoljeća počela je kalkulirati i s umjetnošću, a demokratizacija i modernizacija, šireći svoje opsege, uključuju i umjetnička djela, koja postaju roba kao i svaka druga.⁸

Dugogodišnji uvriježeni kritički stav struke prema umjetničkom obrtu tirolske provenijencije temeljio se uglavnom na odbojnosti prema tzv. masovnoj produkciji umjetničkog obrta, svojstvenoj tehnološkom i ekonomskom razvoju 19. stoljeća, kao i na nedovoljnoj istraženosti i revalorizaciji tog segmenta baštine,⁹ ravnopravno zastupljenog u novijoj austrijskoj stručnoj i izložbenoj literaturi, koja iz uvriježenog prosjeka tirolskog umjetničkog obrta ističe radove odličnih kipara, između koji se uvijek apostrofira upravo Ferdinand Stuflesser.¹⁰

Jedna od vodećih grödenskih radionica pripadala je kiparu Ferdinandu Stuflesseru.¹¹ Osnovana je 1875., vjerojatno po

njegovu povratku iz Münchena, gdje je studirao kod Josefa Knabla.¹² Po povratku u dolinu Gröden osnovao je vlastitu radionicu za crkvenu umjetnost, koja je opremala mnogobrojne crkve diljem Austro-Ugarske Monarhije. Prema poslovnim knjigama firme Ferdinanda Stuflessera može se pratiti eksport od 1883. godine u tradicionalne zemlje Monarhije – Češku, Moravsku, Vorarlberg, Štajersku, Mađarsku, a prvi se put javljaju i naručitelji iz Engleske, Francuske i Italije. Godišnja isporuka iznosila je 50-ak oltara, a tijekom dvadesetak godina Stuflesser je isporučio 818 oltara i 196 propovjedaonica.¹³ Velik dio narudžbi Stuflesser je izradio za Hrvatsku, iako se to ne vidi iz podataka koje crpi M. Demetz na temelju Stuflesserova arhiva.¹⁴ Radionica je zapošljavala veći broj majstora, koji su radili na izradi kompleksnih retabla i ostale crkvene opreme – crtača, stolara, tokara, rezbara, polikromatora i pozlatara, dok je većinu kipova Stuflesser sam izradio. Finalni proizvod, a to je uglavnom cjelovit oltarni ansambl, signirao je osobno Ferdinand Stuflesser.¹⁵ Njegovo je sudjelovanje zabilježeno na velikoj izložbi crkvene umje-

Ferdinand Stuflesser, *Sv. Ana*, polikromirano drvo, 1904., detalj glavnoga oltara, Vukovina (foto: M. Drmić)

Ferdinand Stuflesser, St. Ana, polychromatic wood, 1904. Detail of the central altar, Vukovina

Ferdinand Stuflesser, *Sv. Joakim*, polikromirano drvo, 1904., detalj glavnoga oltara, Vukovina (foto: M. Drmić)

Ferdinand Stuflesser, St. Joachim, polychromatic wood, 1904. Detail of the central altar, Vukovina

tnosti koju je 1887. godine organizirao bečki Muzej za umjetnost i industriju.¹⁶ Neostilski Stuflesserov oltar sa središnjim prikazom Svete obitelji u posjedu je Austrijske galerije Belvedere,¹⁷ a radovi mu se nalaze po mnogobrojnim crkvama u Tirolu (Branzoll, Montan, Rungg, Neumarkt),¹⁸ Koruškoj (Maria Saal),¹⁹ Gornjoj Austriji (Amstetten, Oberndorf)²⁰ i Švicarskoj.²¹ Na području sjeverne Hrvatske sačuvano je više pojedinačnih kipova i cjelovitih oltarnih ansambala koji nose signaturu toga majstora, te možemo potvrditi da je to u nas jedna od zastupljenijih tirolskih radionica. Radovi mu se nalaze na području Požeškog dekanata²² i Čazmanskog arhiđakonata.²³ Reprezentativni kipovi Srca Isusova i Srca Marijina nalaze se na pobočnim oltarima franjevačke crkve Navještenja Marijina u Klanjcu, a isti ikonografski program nabavljen je 1908. godine za župnu crkvu sv. Ane u Loboru.²⁴ Kip Bogorodice s Djetetom nabavljen je kod Stuflessera 1884. godine za glavni oltar župne crkve Presvetog Trojstva u Donjoj Stubici, a oltari s reljefnim predelama i pojedinačni kipovi nalaze se u crkvama u Drenovicima i Kostajnici.²⁵ Donedavno je i zagrebačka crkva sv. Katarine posjedovala vrlo kvalitetan i dobro očuvan kip Srca Isusova,²⁶ a Stuflesserovim je oltarima u potpunosti opremljena zagrebačka Bazilika Srca Isusova, za koju je u razdoblju od 1903. do 1907. nabavljeno osam bogato izrezbarenih i pozlaćenih oltara u neorenesansnoj i neobaroknoj stilizaciji, s predelama u obojenom reljefu.²⁷ Majstorski izrađene reljef-

ne predele s prizorima iz Starog zavjeta na glavnom oltaru, te drveni kipovi sv. Florijana, sv. Roka te svetica Barbare i Lucije, postavljeni na konzolama i nadvišeni neostilskim baldahinima, nabavljeni su 1897. godine iz Stuflesserova atelijera za župnu crkvu Uznesenja Marijina u Molvama.²⁸

Cjelovitim oltarnim ansablom, koji sačinjavaju glavni i dva pokrajnja oltara, s potpisom Ferdinanda Stuflessera, opremljena je župna crkva Pohoda Bl. Dj. Marije u Vukovini.²⁹ Mnogobrojne crkve u Zagrebu i njegovoj okolici obnavljat će se nakon razornog potresa 1880. godine, pa tako i vukovinska crkva biva oslikana i dobiva nove žrtvenike. Nepostojanje *Župne spomenice*³⁰ zatire nažalost svaki detaljniji trag vezan uz narudžbu i dopremu samih oltara, pa je stoga oslonac isključivo na signaturi, koju potpisuje *Ferdinand Stuflesser, Bildhauer u. Altarbauer, St. Ulrich Tirol 1904.*

Glavni je oltar trodijelni, obloga luka, s uzvišenom središnjom nišom, u kojoj je smješten barokni kip Bogorodice,³¹ dok su u bočnim nišama kipovi sv. Ane i Joakima (v. 150 cm). Istaknut je tabernakul, kojemu se na temelju novih liturgijskih propisa Praške sinode iz 1860. pridaje veliko značenje kao »mjestu čudotvornog Kristova prebivališta« i izvlači ga se u prednji plan.³² Bogata ornamentalna dekoracija, aplicirana ili ugravirana, majstorski precizno izdjelana, pokriva cijelu površinu oltarne arhitekture. Pozadina niša oslikana je u gornjoj zoni plošno uprizorenim zvjezdanim nebom, a u

Ferdinand Stuflesser, reljef *Silazak Duha Svetoga*, polikromirano drvo, 1904., detalj pobočnoga oltara, Vukovina (foto: M. Drmić)

Ferdinand Stuflesser, relief Descent of the Holy Spirit, polychromatic wood, 1904. Detail of an adjoining altar, Vukovina

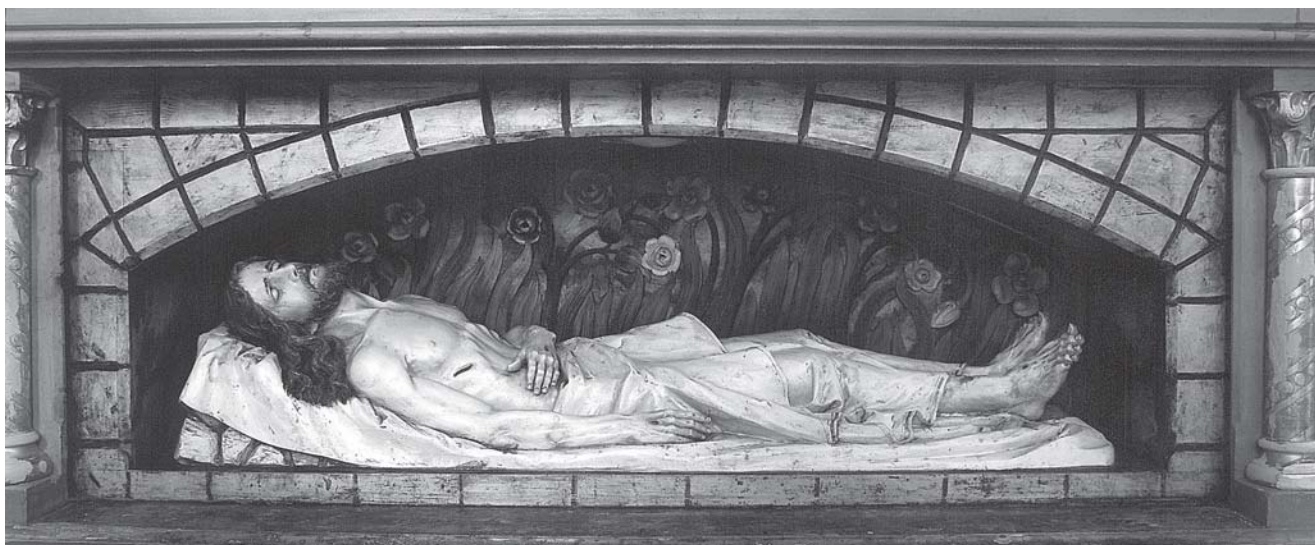

Ferdinand Stuflesser, reljef *Poklonstvo Kraljeva*, polikromirano drvo, 1904., detalj pobočnoga oltara, Vukovina (foto: M. Drmić)

Ferdinand Stuflesser, relief of the Epiphany, polychromatic wood, 1904, Vukovina

Ferdinand Stuflesser, *Božji grob*, polikromirano drvo, 1904., detalj pobočnoga oltara, Vukovina (foto: M. Drmić)

Ferdinand Stuflesser, The Holy Grave, polychromatic wood, 1904. Detail of an adjoining altar, Vukovina

Ferdinand Stuflesser, reljef s antependija pobočnoga oltara Poklonstva Kraljeva, polikromirano drvo, 1904., Vukovina (foto: M. Drmić)

Ferdinand Stuflesser, relief on the antependium of the adjoining altar of the Epiphany, polychromatic wood, 1904, Vukovina

Ferdinand Stuflesser, pobočni oltar Poklonstva Kraljeva, polikromirano drvo, 1904., Vukovina (foto: M. Drmić)

Ferdinand Stuflesser, adjoining altar of the Epiphany, polychromatic wood, 1904, Vukovina

donjoj šablonski oslikanom draperijom. Kipovi su dobrih proporcija i u skladu su s kiparskim težnjama za postizanjem pobožnog izraza bez naglašene patetičnosti.³³ Vrlo su kvalitetni i parovi anđela adoranata s obje strane tabernakula.

Bočni oltari stilski su analogni glavnome, slijede njegovu neostilsku kompilaciju obloga luka naglašene dekorativnosti. Središnja niša desnog oltara ispunjena je reljefnim prikazom silaska Duha Svetoga. Apostoli okružuju Bogorodicu, koja sjedi i simbolizira Crkvu, ponad njih lebdi golubica Duha Svetoga, dok na njih silaze plameni jezici.³⁴ Scena je smještena u nišu oslikane pozadine. Prostor sugerira jednostavna arhitektura prostorije s dva polukružna otvora, koji pružaju vidik na udaljeni pejzaž. U bočnim su nišama kipovi svetih Ćirila i Metoda (v. 100 cm), dok je u maloj niši koja nadvisuje retable mali kip sv. Lucije. Antependij je oslikan kerubinskim glavama i zakriva Božji grob.

Arhitektonski mu je analogan lijevi oltar, sa središnjim reljefnim prikazom Poklonstva Kraljeva, bočnim kipovima svetica Katarine i Barbare (v. 100 cm), malim kipom sv. Jurja u gornjoj zoni, te fiksnim antependijem s reljefima: *Sveta tri kralja promatraju zvijezdu* i *Herod šalje mage u Betlehem*. Prizori su smješteni u niše oslikanih pozadina s motivima Svete Zemlje i vrve minuciozno obrađenim i slikovitim de-

taljima kose, brada, kruna, darova, ornamentalno pozlaćenih draperija. Reljefi dosljedno prenose uvriježene ikonografske prizore, izrađeni su kvalitetno, vjerojatno prema predlošcima. Kompozicije su vješto uklopljene u zadane okvire, gestikulacija likova reducirana je na izvanjsku dramaturiju, bez suvišnoga patosa.

Ferdinand Stuflesser svojevolumeno ne teži oblikovanju i ispoljavanju individualne umjetničke kreacije, već sukladno duhu vremena nastoji prenijeti objektivnu čistoću izraza i religiozni duh pod utjecajem nazarenskoga stila. Preciznost izrade detalja bila je puno važnija od slobodnog umjetničkog rukopisa, a upotreba tehničkih pomagala u tu svrhu bila je razumljiva i opravdana. U slikanju ornamentike upotrebljavane su šablone. Polikromacija je ikonografski konzekventno provedena, boja draperije ujedno je i nosilac atributa svetaca. Inkarnat lica blago je iznijansirano, dok su draperije obojene čistom bojom, bez nijansiranja, ali s pozlaćenim dekorativnim rubovima. Podloga je oltarne arhitekture zagasito maslinasto-zelena u kombinaciji s crvenom podlogom detalja (rozeta, vratnica tabernakula, timpana), na koju su aplicirani bogati pozlaćeni detalji stilizirane florealne dekoracije. Tirolci su protivnici marmoriziranja drva i nastoje prenijeti što prirodnije boje, često ostavljajući površine prirodne drvene podloge.

Ferdinand Stuflesser, reljef s antependija pobočnoga oltara Poklonstva Kraljeva, polikromirano drvo, 1904., Vukovina (foto: M. Drmić)
Ferdinand Stuflesser, relief on the antependium of the adjoining altar of the Epiphany, polychromatic wood, 1904, Vukovina

Ferdinand Stuflesser, *Srce Marijino*, polikromirano drvo, 1908., župna crkva Sv. Ane, Lobar (foto: M. Drmić)
Ferdinand Stuflesser, Mary's Heart, polychromatic wood, 1908, Parish Church of St. Ana, Lobar

Sirovina za izradu skulptura dolazila je iz neposredne okoliše, najčešće se upotrebljavalo mekano, lagano drvo jednolične teksture – limba, vrsta bora (pinus cembra)³⁵ najprikladnijeg za rezbarjenje kipova i reljefnih kompozicija. Također se upotrebljavala lipovina, jelovina i kruškovo drvo. Važna faza izrade bilo je tzv. grundiranje, koje se sastojalo od premazivanja posebnim smjesama lijepka i ilovače, te ponovnog brušenja kako bi površina bila besprijekorno obrađena prije oslikavanja. Omiljen je bio tzv. »efekt porculana«, a za postizanje bijelog temeljnog premaza upotrebljavala se mješavina importirana iz Bologne, tzv. »Bologneser Grund« ili domaći »miërmul«, gipsana prašina dobivena iz posebnog alpskog kamena.³⁶ Polikromiranju je posvećena naročita pažnja, a kao pozlatari i polikromatori zapošljavaju se izučeni majstori svoga zanata.³⁷ Upotrebljavale su se uljane boje, a detalji (bordure, ornamenti, unutarnje strane draperija, krune, žezla) pozlaćivali su se zlatnim listićima. Posebna pažnja pridavala se ornamentiranju draperija, i to tzv. damasticiranju (postizanju efekta damast-platna) i graviranju (finom nanošenju ornamentalne dekoracije tehnikom graviranja, koja se potom dorađivala oslikavanjem ili pozlaćivanjem). Kako bi boje ostale postojane, figure su se premazivale završnim lakom. Kvalitetnoj tehnologiji izvedbe duguje vrlo dobru očuvanost tirolske sakralne plastike, koja je

većim dijelom do danas sačuvala originalni oslik inkarnata, ornamentalnu dekoraciju draperija i oltarne arhitekture, te predstavlja prvorazrednu kulturnopovijesnu i umjetničku vrijednost razdoblja historicizma.

Zatvorene obrisne linije, blagi utori i ograničeni pokreti figura, njihovo frontalno prikazivanje bez individualnih gesta, nazarenske elegične sentimentalnosti u izrazu lica, bez emocionalne idealiziranosti, te reduciranje bilo kakve napetosti i sceničnosti prikaza u korist uravnoteženoj harmoniji oblika, više govore o strogim crkvenim propisima kojima se priklanjala sakralna umjetnost 19. stoljeća. Pa ipak, iz naizgled jednolične mase *Tirolaca*, izdvajaju se kvalitetni radovi, koji osim po svojoj perfektnoj umjetničkoobrotnoj izvedbi svjedoče o velikoj razlici koja je postojala i unutar grōdenskih radionica, između kojih izdvajamo opus Ferdinanda Stuflessera.

Mnogobrojni primjeri po crkvama sjeverozapadne Hrvatske svjedoče o velikom priljevu tirolske sakralne plastike u drugoj polovini 19. stoljeća, pa sve do 1912. godine, kada je zakonom regulirana naredba o nabavi crkvenog pokretnog inventara isključivo kod domaćih obrtnika,³⁸ ali tada je već jenjalo razdoblje velike crkvene obnove i izgradnje, poglavito u potresom 1880. godine razorenoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Bilješke

- 1
M. Demetz, *Hausierhandel, Hausindustrie und Kunstgewerbe im Grödental. Vom 18. bis beginnenden 20. Jahrhundert*, »Tiroler Wirtschaftsstudien«, 38, Universitätsverlag Wagner, Innsbruck 1987.
- 2
W. Krause, *Die Plastik der Votivkirche*, u: »Die Plastik der Wiener Ringstraße von der Spätromantik bis zur Wende um 1900«, Wiesbaden 1980., str. 87–93.
- 3
R. Eitelberger, *Kunst und Kunstgewerbe in Tirol*, u: »Gesammelte kunsthistorische Schriften«, II., Beč 1879., str. 230–237.
- 4
M. Demetz, nav. dj., str. 126.
- 5
M. Demetz, nav. dj., str. 18.
- 6
P. Steiner, *Münchner Romantik und Tiroler Gotik – Ein kunstliebender Geistlicher und seine Sammlung alttiroler Tafelbilder in Freising*, u: *Bayerisch-Tirolische Geschichten – eine Nachbarschaft*, katalog izložbe, Innsbruck 1993., str. 186, i **W. Krause**, nav. dj., str. 89.
- 7
Illustrierter Katalog der Ausstellung kirchlicher Kunstgegenstände vom frühen Mittelalter bis zur Gegenwart im k.k. Österreichischen Museum für Kunst und Industrie, Beč, 19. 3. 1887. – 31. 8. 1887. (među inim izlažu radionice: Moroder, Rifesser, Runggaldier, Sanoner, Schmalzl i Stuflesser polikromiranu sakralnu skulpturu i reljefe).
- 8
»Od nekog vremena očekuje se sve željnije čas kada će modernom izložbenom sportu odzvonjeti... Izložbe nisu nego puka sajmišta, kuda umjetnici kao kramari nose svoju robu na pazar. Konkurencija se obazire samo na trgovinu, a same umjetnine nemaju drugog cilja, van da im se pošto poto nađe kupac.« Cit. iz: **I. Kršnjavi**, *Umjetnost i obrt u najnovije doba*, u: »Glasnik Društva za umjetnost i obrt«, 1886., str. 24–29.
- 9
Znatan doprinos i poticaj daljnjem istraživanju dala je **O. Maruševski** svojim tekstom *O vrednovanju i čuvanju neostilske crkvene opreme – u povodu obnove u ratu oštećene župne crkve Sv. Križa u Sisku*, »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 20, 1996., str. 143–157, koji zaključuje: »Ovaj prilog može poslužiti tek kao uvod u istraživanje i popisivanje neostilskog crkvenog inventara u koji se moraju uključiti i 'tirolci' kao sputnici u vremenu umjetnosti industrije«, te **N. Tarbuk** tekstom *Sakralno kiparstvo u doba historicizma u kontinentalnoj Hrvatskoj* u katalogu izložbe »Historicizam u Hrvatskoj«, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 2000., str. 263–269: »Ovim prikazom, temeljenim na objavljenoj literaturi, bez terenskih i arhivskih istraživanja, pokušali smo podsjetiti na neke od karakterističnih pojava u crkvenom kiparstvu historiciističkog razdoblja. Danas, s vremen-skim otklonom od jednog stoljeća, drugačije tumačimo spomenutu problematiku. Ta djela tipičan su produkt sukoba s novom industrija-liziranom epohom, u kojoj su se, s jedne strane, ručno izrađena djela obrtničke proizvodnje uzdigla do tehničke perfekcije, a s druge pak osjećamo potpuno odsustvo bilo kakve individualne kreacije. (...) Cjelokupnu crkvenu produkciju neostilske kipsarske opreme historis-tičkog razdoblja druge polovice devetnaestog stoljeća danas vidimo kao jasan odraz vremena i odbacivši negativni predznak, vrednujemo je kao integralno ostvarenje jedne u suštini kontroverzne epohe.«
- 10
S. Hörmann, *Neugotische Sakralplastik in Kärnten*, disertacija, Innsbruck 1993., str. 13.
- 11
Ferdinand Stuflesser (St. Ulrich, Gröden, 19. 12. 1855. – 9. 10. 1926.).
- 12
Josef Knabl (1819.–1881.) radio je u radionici Anselma Sickingera (1852.), osamostaljuje se, a 1855.–1858. profesor je na Školi modelira-nja Udruženja za podizanje obrta (Modellierschule des Vereins zur Hebung der Gewerbe). Godine 1858. postaje počasni član Münchenske Akademije likovnih umjetnosti, gdje 1861. dobiva katedru za crkvenu umjetnost (Lehrstuhl für kirchliche Kunst). U onodobnoj pe-riodici uspoređuju ga s nazarencima: »Seine fast durchwegs religiösen Skulpturen schliessen sich eng an die altdeutschen und unterscheiden sich von ihnen nur durch größeren Schönheitssinn, wie etwa Zeichnun-gen von Overbeck und Fürich.« cit.: »Innsbrucker Tagblatt«, 1857., str. 828; v.: **A. Gobiet**, *Beiträge zur Altarbaukunst des 19. Jahrhun-dert in Tirol*, disertacija, Innsbruck 1994., str. 69–71; Knabl je jedan od utemeljitelja Društva za kršćansku umjetnost u Münchenu (Verein für christliche Kunst). Tijekom regotizacije Frauenkirche u Münche-nu, 1858., Josef Knabl je izradio skulpturalnu dekoraciju.
- 13
M. Demetz, nav. dj., str. 151.
- 14
Sve zemlje koje izlaze iz granica Austrije autorica naziva »istočnim zemljama Dunavske monarhije« i ne obrađuje ih pojedinačno.
- 15
Signature su najčešće na oltarima bočno pričvršćene metalne pločice s ugraviranim natpisom ili ispisane rukom:
- Ferdinand Stuflesser
Bildhauer u. Altarbauer
St. Ulrich Gröden Tirol (Austria)
- 16
Illustrierter Katalog der Ausstellung kirchlicher Kunstgegenstände vom frühen Mittelalter bis zur Gegenwart im k.k. Österreichischen Museum für Kunst und Industrie, Beč, 19. 3. – 31. 8. 1887., kat. br.1096. Stuflesser, Ferdinand, Bildhauer in St. Ulrich, Gröden, Ti-rol. Kreuzigungsgruppe, Kreuzwegstation, Holz polychromiert, und Relief, in Birnbaumholz geschnitzt.
- 17
Kunst des 19. Jahrhunderts. Bestandskatalog der Österreichische Ga-lerie des 19. Jahrhunderts, sv. 4, Beč 2000., str. 149: Stuflesser, Ferdinand: Oltar iz Stettena, drvo, polikromirano, v. 220 cm, središnja niša 210 x 120 cm, krila 140 x 50 cm, inv. br. 8148, 1988. preuzeto iz Dijecezanskog muzeja u Beču.
- 18
E. Egg, *Kunst in Südtiroler Unterland*, Bozen 1976., str. 159.
- 19
S. Hörmann, nav. dj., sl. 97.
- 20
2000 Jahre Diözese St. Pölten, katalog izložbe, Krems, svibanj – studeni 1985., str. 155–156, navodi Stuflesserove radove u crkvama: Amstetten, Klosterkirche der Schulschwester (1899./1900.); Obern-dorf, Annunziatklöster (1910.).
- 21
B. Anderes, *Zur Kirchenausstattung des 19. Jahrhunderts*, »Unsere Denkmäler, Mitteilungsblatt für die Mitglieder der Gesellschaft für schweizerische Kunstgeschichte«, god. 36, 1/1985., str. 14.
- 22
Djela mu se nalaze u požeškoj župnoj crkvi sv. Terezije (oltari Majke Božje Lurdske i Pohođenja Bl. Dj. Marije, postavljeni 1893.), župnoj crkvi Rođenja Bl. Dj. Marije u Kutjevju (desni bočni oltar sa signatu-rom i datacijom 1899.), župnoj crkvi sv. Augustina u Velikoj (oltari

Srca Marijina i Srca Isusova, 1900., oltar u prednjoj sakristiji), a nekoliko danas izgubljenih oltara i pojedinačnih kipova možemo rekonstruirati na temelju arhivske građe (oltari u franjevačkoj crkvi sv. Duha, raspelo u kapeli sv. Elizabete, tri nova oltara u župnoj crkvi sv. Mihovila u Stražemanu). Za podatke zahvaljujem dr. Vladi Zajec.

23

S. Kožul, *Sakralna umjetnost bjelovarskoga kraja*, Zagreb 1999., str. 60, 211, 361; u župnoj crkvi u Ivanskoj postavljen je 1904. godine kip Srca Isusova, u Velikoj Trnovici 1896. također kip Srca Isusova, a 1905. oltar s kipom Srca Marijina. U župnoj crkvi u Grubišnom Polju raskošan je glavni oltar bogate ornamentacije i s reljefima na predelama, te kipovi u crkvi u Štefanju, koje prema stilskim karakteristikama možemo pripisati Ferdinandu Stuflesseru; v. i **O. Maruševski**, *Prikaz knjige: Stjepan Kožul, Sakralna umjetnost Bjelovarskoga kraja*, »Tkalčić, Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije«, 4, Zagreb 1999., str. 431–436.

24

Župna spomenica župe sv. Ane u Loboru, od 1888., str. 16.: *Crkva popravljena g. 1908. jer je varaždinska štedionica kao kupac iste godine vlasnik imanja Lobor htjela odkupiti patronatske terete koji su s tim imanjem skopčani pak je morala prije u red staviti crkvu i župni dvor. Crkva pokrivena crijepom, toranj limom. Krasne dvije statue, što se nalaze u župnoj crkvi »Srce Isusovo« i »Srce Marijino« kupio sam za 244 for. od kipara Stuflessera u S. Ulrich in Gröden u Tirolu.*

25

O. Maruševski, *Franjevačke crkve u obzoru 19. st.*, u: »Mir i dobro«, katalog izložbe, Zagreb 1999., str. 266–268; **O. Maruševski**, *O vrednovanju i čuvanju neostilske crkvene opreme*, »Radovi Instituta za povijest umjetnosti«, 20, 1996., str. 143–157.

26

Prema kazivanju vlč. V. Magića kip je nedavno poklonjen u Domovinskom ratu stradaloj crkvi sv. Katarine u Nijemcima.

27

To su oltari Bl. Dj. Marije, sv. Ignacija, Andela Čuvara i sv. Ivana Nepomuka (sa sjeverne strane), te sv. Josipa, sv. Franje Ksaverskoga, sv. Alojzija i sv. Jurja (s južne strane). Iscrpan opis oltara v.: **O. Maruševski**, *Bazilika Srca Isusova u Zagrebu*, u: »Isusovci u Hrvata«, zbornik, Zagreb 1992., str. 152.

28

O. Maruševski, *Historicizam u crkvenom graditeljstvu*, u: »Sveti trag«, katalog izložbe, Zagreb 1994., str. 506.

29

Oltare su tijekom 2003. godine očistili, obnovili i stručno konzervirali restauratori Stanislav Bobnjarić i Danijel Pepelnjak pod nadzorom

Nevena Bradića iz Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

30

Prema kazivanju župnika *Spomenica* je spaljena u Drugom svjetskom ratu.

31

Vukovina je tradicionalno marijinsko svetište i proštenište s raširenim štovanjem čudotvornoga kipa Bogorodice, koji datira u 17. st. Njezin je kult doprinio čuvanju ovoga kipa, koji je jedini sačuvan od starog baroknog oltara. Za podatak zahvaljujem dr. Doris Baričević.

32

J. Braun, *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung*, II, München 1924., str. 409.

33

Iz reklamnog prospekta Josefa Riefessera čitamo te namjere: »Besonders ist mein eifrigstes Bemühen, den Statuen möglichst frommen, zur Andacht stimmenden, würdigen und Vertrauen erweckenden Ausdruck zu geben.«

34

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (ur. A. Badurina), Zagreb 1979., str. 530.

35

Limba (čempin; pinus cembra), srednje, 10 do 20 m visoko drvo visokih srednjoeuropskih (Alpe i Karpati) i srednjoazijskih planina, gdje je rašireno na visini od 1300 do 2000 m (njem. Zirbel); v.: *Šumarska enciklopedija*, 1, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1980.

36

M. Demetz, nav. dj., str. 79–80.

37

Za polikromatore drvenih skulptura uvriježen je naziv »Faßmaler«, koji dolazi od glagola »fassen« (= in Farbe setzen), obojiti. Kao polikromatori i pozlatari često su zapošljavani došljaci iz Gornje Austrije, Bavorske, Štajerske, Galicije i drugih zemalja; v.: **M. Demetz**, nav. dj., str. 126.

38

Odjel za bogoštovlje i nastavu Kraljevske zemaljske vlade na temelju zakonskog članka o zaštiti domaćeg obrta izdao je 1912. naredbu o nabavi crkvenog pokretnog inventara kod domaćih obrtnika (»Službeni glasnik Odjela za bogoštovlje i nastavu«, 1912., naredba br. 16012.); **O. Maruševski**, *Viša škola za umjetnost i umjetni obrt*, »Peristik«, 42/43, 1999./2000., str. 125.

Summary

Irena Kraševac

Sculptor Ferdinand Stuflesser. Contribution to Tyrolian Sacred Sculpture in the Second Half of the 19th Century in Northern Croatia

In the great production of the Tyrolian sculpture through the second half of the 19th century the workshop of Ferdinand Stuflesser stands out in its handicraft and sculptural quality.

Products of the workshop are present in many churches in north-western Croatia and a complete altar (central and two adjoining altars) that bears Ferdinand Stuflesser's signature, could be seen in the Vukovina Parish Church Visit of the Blessed Virgin Mary (Pohod Blažene Djevice Marije). From seemingly monotonous mass of 19th century altar workmanship produced by the Tyrolians, works by Ferdinand Stuflesser could be singled out as outstanding, culturally and historically valuable, distinguished artefacts.

Key words: Ferdinand Stuflesser, Vukovina, Tyrol, altar, 19th century